

О. О. Полумисна

Композиційні особливості літературно-критичних матеріалів журналу „Украинская жизнь” (1912–1917 рр.)

Метою нашої статті є дослідження композиційних особливостей літературної критики початку ХХ століття на прикладі журналу „Украинская жизнь”.

Як відомо, досить докладно літературознавцями досліджено композицію художнього твору, однак, нез’ясованими залишається ряд питань, присвячених вивченню саме структури текстів літературної критики, майже немає. До найбільш відомих у цьому плані належать праці Б. Єгорова [5] і А. Бочарова [2], в яких дослідники приділяють увагу композиційним, жанровим та стильовим особливостям літературно-критичних праць.

Композицію окремих жанрів публіцистики досліджували також Т. Беневоленська [1],

В. Здоровега [7], К. Козлова [8], В. Ляпунова [12], Л. Майданова [13], Є. Корнілов [10] та інші. У загальних роботах В. Горохова [3], В. Здоровеги [7], Ю. Лазебника [11], К. Козлової [9], Г. Солганіка [16] про майстерність побудови публіцистичного тексту.

Зрозуміло, що кожен жанр публіцистики і літературної критики має свої композиційні особливості. Але при цьому в усіх жанрах, стверджує Ю. Лазебник, діють одні і ті ж принципи композиції: „Вона (композиція – О.П.) здебільшого визначає пропорційність окремих частин твору, <...> обов’язковою є композиційна єдність і монолітна цілісність всіх складових частин твору, встановлення в ньому центра точки зору автора, доде-

ржання чіткої підпорядкованості другорядного головному <...>” [11:236]. Поширеними формами літературної критики на шпальтах „Украинской жизни” були літературний портрет, літературно-критична стаття з її різновидами, літературна паралель та рецензія.

Досить майстерно побудований критиком „Украинской жизни” М. Даньком літературний портрет „Край скорби (Новеллы и рассказы В. Стефаника)”. Щоб якнайглибше розкрити внутрішній світ, переживання В. Стефаника, вчений використовує різні композиційні прийоми. По-перше, тип композиції у літературному портреті хронікально-послідовний: автор на основі творів письменника відтворює його життя, починаючи з дитинства. Заголовок одразу надає характерної тональності усій статті. Таким чином критик включає читача у світ складного життя письменника та того середовища, де він перебував. „Країна смутку” – так М. Данько назвав Галичину часів В. Стефаника.

На початку літературного портрету, в першому реченні критиком закладена основна думка, яка є головною у композиції статті і розкривається автором протягом усього розгляду, а саме: він визначив двоякий вплив середовища на В. Стефаника – „совокупностью непосредственных психических влияний и тем художественным материалом, который она предоставляет ему” [4:59]. Тому М. Данько з’ясовує спочатку психологічні впливи на письменника ще в дитинстві, майстерно ввівши в текст уривок із новели В. Стефаника „Дорога”. Цей вставний епізод із твору розкриває перед читачем дитячі роки письменника аж до смерті його матері.

Друга частина є пропорційна першій, у ній автор пояснює читачеві, який вплив на письменника мало галицьке середовище. Тут автор перелічує новели В. Стефаника, в яких зображено усі вади, проблеми тогочасних галичан. Так, за допомогою творів і вкраплених у них біографічних деталей з життя письменника, критик “зазирає” у внутрішній духовний світ В. Стефаника і показує читачеві ті життєві джерела, з яких митець черпає матеріал. М. Данько так виразно описує сумну дійсність Галичини, що в уяві читача несамохіть виникають картини бідності галицького села. Кожен абзац плавно переходить в інший, вони зв’язані між собою спільною проблематикою. Спочатку критик наводить новели, у яких зображено бідність галицьких селян, потім – ті, де відтворена така вада, як пияцтво, наступними йдуть твори, в яких зображені селяни, які ще не втратили остаточну

віру в краще життя і емігрують або збираються емігрувати з Галичини. Хоча літературний портрет досить великий за обсягом, проте у ньому практично немає зайвої інформації, що свідчить про майстерність критика. Тут не просто подаються біографічні деталі життя письменника – відбувається проникнення в душевний світ митця, з’ясовується вплив оточення на В. Стефаника.

Після короткого опису змісту новел М. Данько логічно переходить до особливостей композиційних та стилевих прийомів, якими користувався В. Стефаник. Особливо критик наголошував на тому, що письменник зумів створити художні типи діалогу та монологу, у яких трагізм досяг найвищої досконалості.

Але у третій частині своєї праці М. Данько майже не дотримується композиційної строгості, висловлює свої думки занадто розлого. Те, що можна було пояснити одним або двома реченнями, дослідник викладає на цілій сторінці, пояснюючи читачеві, чому письменник кинув писати, ще раз перелічує твори В. Стефаника та їхню проблематику, хоча про це вже говорилося раніше.

Критик завершує статтю висновком, у якому знову нагадує про майстерність Стефаника-новеліста. Висновок викладений досить широко, критик говорить про Стефаникові часи уже в минулому часі, вважаючи, що ця проблема стосується більше Східної України, а не Західної, наголошуючи при цьому, що твори письменника „служат наиболее крепкою национальной связью между отдельными частями украинского народа” [4:67]. Цілком логічний висновок завершує літературний портрет, підкреслюється думка, висловлена ще на початку статті.

Цікавою і майже не дослідженою є композиційна будова літературної паралелі. У цьому жанрі літературної критики, як стверджує А. Бочаров, за характером аргументації композиція буває порівняльною, „коли думка розвивається завдяки порівнянню, зіткненню рівновеликих явищ” [2:38]. Зразком того, як може бути побудована більшість паралелей, є студія Л. Мельникова „Шевченко и Гоголь” [15]. Автор лише для прикладу порівнює творчість Т. Шевченка та М. Гоголя, насправді ж головною темою, ідеєю, навколо якої ґрунтуються всі положення паралелі, є тема патріотизму і зрадництва. Ця літературна паралель побудована на суцільних контрастах: критик одного письменника протиставляє іншому, тобто повністю підтримує Т. Шевченка як патріота України на протива-

гу М. Гоголю. У паралелі наявний хронікально-послідовний тип композиції: показано життя письменників від народження, їх творчого становлення і аж до смерті.

Сама стаття поділена на три частини, у кожній з яких критик логічно розвиває свою думку.

Перша частина умовно поділена на два так звані „блоки” (складові частини), і після кожного блоку Л. Мельников робить висновок: у першому критик дає пояснення, в чому полягає головна причина того, що два письменники пішли різними шляхами, у другому критик оцінює і одночасно порівнює літературні спроби письменників, їхні погляди на мову, звертає увагу на ті обставини, які сприяли розвитку світогляду відмінних один від одного письменників-сучасників. Окрім того, Л. Мельников користується вставками (із вірша Т. Шевченка „...учітесь, читайте і свого не цурайтесь. Бо хто матір забуває, Того Бог карає, Чужі люде цураються, В хату не пускають”). Як бачимо, критик знову і знову підкреслює головну ідею своєї статті.

Через те, що в основі статті лежить огляд-порівняння творчості двох письменників, цілком логічним є те, що у другій частині критик говорить про ставлення Т. Шевченка до М. Гоголя, а у третій – навпаки – М. Гоголя до Т. Шевченка, в кінці чого робить висновок щодо творчості цих двох митців.

У другій частині Л. Мельников висловив думку про благоговійне ставлення Т. Шевченка до М. Гоголя, який під час викупу письменника з кріпацтва зіграв не останню роль. Тут наявні вставні речення-згадки Т. Шевченка про М. Гоголя із листів до Б. Залеського, до княгині В. Репніної, а також В. Репніної до Т. Шевченка, різні виписки про М. Гоголя із щоденника Т. Шевченка. Цими вставками критик доводить думку, висловлену на початку.

У третій частині критик говорить про те, що Т. Шевченко помилявся, позитивно ставлячись до М. Гоголя, і доводить це у кожному абзаці цієї частини, у різних висловах М. Гоголя з приводу поезій Т. Шевченка. Звичайно, М. Гоголь визнавав талант Т. Шевченка, але так і не зумів, як вважає Л. Мельников, належним чином оцінити його, що було у свій час помічено сучасниками Гоголя Бодянським та Данилевським. Ці вислови були логічно вставлені у текст частини, підтримуючи, таким чином, її головну ідею. Літературна паралель закінчується висновком, де про кожного з письменників критик висловив підсумкову думку.

На відміну від жанрів літературного портрету та літературної паралелі, у яких преважує хронологічний принцип викладу, у літературно-критичній статті, за висловом Т. Беневоленьської, переважає причинно-наслідковий, асоціативний тип композиції, у якому оповідь будується „на розвитку думки її складним, іноді звивистим шляхом внутрішніх асоціацій” [1:72], тобто кожен наступний факт впливає з попереднього і читач уже може уявити собі подальший розвиток подій. Зрозуміло, що за структурою проблемна стаття відрізняється від оглядової, а оглядова від ювілейної. Але, як слушно зазначає В. Здоровега, „композиція статті завжди підпорядкована одній меті – найкраще донести до читача думку, переконати його в правильності цієї думки” [7:18]. Критик повинен, у першу чергу, зацікавити читача, щоб той замислився над поставленою проблемою.

А. Бочаров визначає два принципи побудови статті – дедуктивний та індуктивний. У проблемних статтях, стверджує дослідник, переважає дедуктивний принцип, а саме – критик рухається від проблем до конкретного художнього матеріалу. До того А. Бочаров вважає, що композиція статті може бути логічною („логічна будова ближча до наукових джерел критики і найбільш характерна для теоретичної, „проблемної”, ювілейної різновидів жанру) [2:37], суб’єктивно-ліричною („властива статтям есеїстичного або відкрито публіцистичного складу, де киплять почуття суспільного невдоволення, темпераменту, пафосу”) [2:37] та фактографічною („зміст розвивається, спираючись на послідовний аналіз художніх явищ) [2:37]. Ці три типи не протистоять різко одне одному, а можуть також і поєднуватись.

Щоб розглянути композицію літературно-критичної статті, візьмемо для прикладу студію Л. Жигмайло „Украинские типы в русской беллетристике”. Стаття побудована за дедуктивним принципом – спочатку критиком ставиться проблема, а потім наводиться художній матеріал. Студія Л. Жигмайло поділена на чотири частини, кожна з яких за змістом пов’язана з попередньою. Головна проблема, поставлена автором на початку статті, у першій частині, знаходить своє відображення у наступних. Критика хвилює зневажливе ставлення до українців росіян, російських письменників, які, не будучи достатнім чином ознайомленими з життям українського народу, хибно змальовують його, зображуючи часто в комічному плані. Якщо у першій частині Л. Жигмайло показує яскраві українські обра-

зи в інтерпретації російських письменників, де лише в одному з творів Купріна проскакує промінчик розуміння прагнень українського народу, але на цьому він і обривається, бо письменник належним чином не ознайомлений з українським національним рухом, то у другій частині дослідника, продовжуючи розвивати проблему обмеженої обізнаності росіян з українським рухом, плавно переходить до листа (наводить його текст) В. Винниченка, у якому той відстоює право українського народу на самостійний культурний розвиток. Зрозуміло, що цей лист викликав обурення з боку російського письменства, що свідчило про їх негативне ставлення до проблем української нації. Лише український письменник, який на відміну від російських письменників був добре ознайомлений з українським національним рухом, міг правильно його висвітлити. Цим письменником став В. Винниченко, написавши роман „Хочу”, у якому, на думку Л. Жигмайло, „читатель найдет полную картину украинского движения, и <...> увидит, что кроме смешного „хохла”-простолудина и чудака-украинофила существуют в современной жизни представители украинской интеллигенции, отдающие своей идее всю свою душу <...>”[6:34].

Цей лист, який наводить Л. Жигмайло, а потім декілька речень зі статті О. Саліковського, що досить логічно вписались у текст статті, є вставними і слугують для кращого розкриття головної ідеї.

У третій частині дослідника досить майстерно розкриває головний зміст роману В. Винниченка „Хочу” та психологічну сутність українського національного руху. Як бачимо, у цій статті логічний принцип композиції: по-перше, дослідника доводить до відома читача реальні факти зневажливого ставлення російських письменників до української нації, по-друге, вона цілком логічно і послідовно розвиває свою думку, створюючи враження цілісного тексту, де кожна частина за смыслом між собою пов’язана.

У останній частині Л. Жигмайло розмірковує над персонажами роману, кожен з яких є прототипом тієї маси людей, які відроджують Україну, і тих, хто, навпаки, не сприймає „малоросів” як окремий народ. Завершується стаття висновком, у якому дослідника сподівається, що поява цього роману В. Винниченка правильно висвітить український національний рух перед російською інтелігенцією. Всі частини пропорційні і логічно між собою пов’язані, висновок цілком відповідає поставленій на початку статті проблемі.

Одним із характерних жанрів на сторінках журналу „Украинская жизнь” була рецензія. Основним завданням рецензента було об’єктивно оцінити твори, будучи при цьому максимально обмеженим у викладі.

Обмеженість обсягу рецензії відповідно зумовлювала і композицію твору. У двох-трьох абзацах рецензент повинен був умістити декілька тем, які стосуються, в першу чергу, автора даної книги або твору, призначення цієї книги, її мови, стилю, вказати на недоліки чи переваги та ін.

Проаналізувавши рецензію Л. Мельникова [14] на „Кобзар”, виданий за редакцією П. Зайцева, можна виділити такі теми: на початку критик одразу подає негативну оцінку цього видання, після чого говорить про її видавця, як такого, що почав останнім часом з’являтися у тогочасній періодиці зі статтями про Т. Шевченка. Далі Л. Мельников характеризує сам збірник, зміст якого не відповідає інформації, зазначеній на титульній сторінці „Кобзаря”. Наступним кроком рецензента було визначення місця цієї збірки у літературному процесі загалом, і для українського читача зокрема. Сам критик вважав це видання непотрібним, що не мало ніякої цінності, окрім одної: тут була вперше надрукована поема „Черниця Мар’яна”, зміст якої був невідомим з 1841 по 1914 рік. Тож, як бачимо, критиком було вказано на негативні та позитивні риси цієї збірки, її місце у літературному процесі, що було композиційними прийомами побудови рецензії.

Таким чином, розглянувши жанрові різновиди літературної критики, які домінували на сторінках журналу „Украинская жизнь”, а саме літературний портрет, літературно-критична стаття та її різновиди (огляд, проблемна стаття, ювілейна стаття), літературна паралель, рецензія, можна зробити висновок, що кожен із цих жанрів має свої особливості композиційної побудови. Все залежить від специфіки самого жанру. Відповідно, у літературному портреті або в літературній паралелі часто описується життя письменника від початків і до смерті, тобто в хронологічній послідовності, літературно-критична стаття будується за асоціативним принципом, коли кожна деталь, кожен абзац пов’язаний між собою логічним, асоціативним зв’язком, рецензія ж має характер інформаційний та оціночний. У нашому випадку, вона виконує ці дві функції одночасно: оцінює твір або збірку письменника і одночасно інформує читача про її появу. Як бачимо, композиція літературно-критичних жанрів багато в чому співпадає зі

структурою публіцистичних жанрів, але між ними є одна суттєва відмінність: у літературно-критичних жанрах завжди буде розглядатись літературне явище або досліджуватись

життєвий і творчий шлях письменника, охоплюючи також проблеми навколишнього середовища, а в публіцистиці більше розглядаються саме суспільні нагальні проблеми.

Література

1. *Беневоленская Т.* Композиция газетного очерка. – Москва: Изд-во Моск. университета, 1975. 2. *Бочаров А.* Жанры литературно-художественной критики. Лекции. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982. 3. *Горохов В.* Закономерности публицистического творчества. – Москва: Мысль, 1975. 4. *Данько М.* Край скорби (Новеллы и рассказы В. Стефаника) // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 59–67. 5. *Егоров Б.* О мастерстве литературной критики. Жанры. Композиция. Стил. – Л.: Советский писатель, 1980. 6. *Жигмэйло Л.* Украинские типы в русской беллетристике // Украинская жизнь. – 1917. – № 1–2. – С. 25–43. 7. *Здоровега В.* Мистецтво публіциста. – Київ: Радянський письменник, 1966. 8. *Козлова К.* Про зв'язок і співвідношення структурних компонентів у фейлетонах Петра Козланюка // Українське літературознавство. Зб. статей. – Вип. 21. – Львів: Вид-во Львів. держ. університет, 1974. – С. 33–39. 9. *Козлова К.* Современные представления о композиции публицистического произведения // Вопросы литературы. –

1971. – № 3. – С. 70–77. 10. *Корнилов Е.* Становление публицистической критики и структурное формирование жанра рецензии // Филологические этюды. Сб. статей. – Вып. 1. – Изд-во Ростов. университета, 1971. – С. 58–72. 11. *Лазебник Ю.* Проблеми літературної майстерності в журналістиці – Київ: Держ. вид-во політ. літератури УРСР, 1963. 12. *Ляпунова В.* A book about books. Композиция и язык научных рецензий. – Москва: Наука, 1990. 13. *Майданова Л.* Структура и композиция газетного текста. – Красноярск: Изд-во Краснояр. университета, 1978. 14. *Мельников Л.* [Рецензия] // Украинская жизнь. – 1914. – № 11–12. – С. 108–110. Рец. на кн.: „Общедоступная библиотека” Т.Г. Шевченко. Кобзарь. – СПб.: Русское Книжное Товарищество „Деятель”. 15. *Мельников Л.* Шевченко и Гоголь // Украинская жизнь. – 1914. – № 2. – С. 90–105. 16. *Солганик Г.* О поэтике публицистики // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация: Межвуз. сб. науч. трудов. – Пермь: Пермский гос. университет, 1986. – С. 128–134.

АННОТАЦІЯ

В статті аналізуються композиційні особливості літературно-критических матеріалів журналу «Українська життя» (1912–1917 гг.).

SUMMARY

The article analyzes the compositional characteristics of the literary criticism in the Ukrainian Life Magazine (1912–1917).